

ОКУУ ТАРБИЯ ПРОЦЕССИНДЕ СТУДЕНТТЕРДИ КЕСИПТИК ЖАКТАН
КАЛЫПТАНДЫРУУДА КӨП МАДАНИЯТТУУ ТОЛЕРАНТТУУЛУККА
ТАРБИЯЛООНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

*Джоошбекова Зинагул Рысбаевна - улук окутуучу
Ош, Кыргыз Республикасы
ОшМУ, E-mail: dzinagul@mail.ru*

Кыскача мазмуну: Бул макалада окуучуларды көп маданияттуу толеранттуулукка тарбиялоо үчүн болочок мугалимдерди даярдоонун максаты жана маселелери каралган. Толеранттуулук боюнча түшүнүктөр берилип, окумуштуулардын изилдөөлөрү, толеранттуулуктун түшүнүктөрү боюнча берилген. Көп маданияттуу толеранттуулукка тарбиялоону жогорку билим берүү стандартында каралган психологиялык жана педагогикалык, жарандык билим берүүчү дисциплиналары, педагогикалык практика, сабактан тышкары, куратордук сааттардагы тарбиялоо иштери аркылуу иш жүзүнө ашырууга болот. Биздин изилдөөдө педагогикалык шарттар катары окуу-тарбия процессинде студенттерди көп маданияттуу толеранттуулукка тарбиялоо процессинде көп маданияттуу инсанды калыптандырууда таяныч катары колдонулуучу педагогикалык жана психологиялык өбөлгөлөрдүн бирикмеси, ошондой эле педагогикалык шарттар аныкталды.

Түйүндүү сөздөр: маданияттуулук, көп маданияттуулук, толеранттуулук, көп маданияттуу толеранттуулук, билим берүү, тарбиялоо, болочок мугалимдер, педагогикалык шарттар, көп түрдүү маданият, этнос.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ
ТОЛЕРАНТНОСТИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СТАНОВЛЕНИИ СТУДЕНТОВ В
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

*Джоошбекова Зинагул Рысбаевна – старший
преподаватель ОшГУ, Ош, Кыргызская
Республика, E-mail: dzinagul@mail.ru*

Аннотация: В данной статье рассматриваются цель и вопросы подготовки будущих учителей к воспитанию у школьников поликультурной толерантности. Представлены понятия толерантности, представлены исследования ученых, понятия толерантности. Воспитание поликультурной толерантности может быть реализовано через психолого-педагогические, гражданско-образовательные дисциплины, педагогическую практику, внеаудиторное, кураторское часовое образование, предусмотренное стандартом высшего образования. В нашем исследовании в качестве педагогических условий определено сочетание педагогических и психологических предпосылок, а также педагогических условий, которые используются в качестве опоры в формировании поликультурной личности в процессе воспитания учащихся поликультурной толерантности в образовательном процессе.

Ключевые слова: цивилизация, поликультурность, толерантность, поликультурное толерантность, образование, воспитание, будущие учителя, педагогические условия, многообразная культура, этнос.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE EDUCATION OF STUDENTS OF
MULTICULTURAL TOLERANCE IN THE PROFESSIONAL FORMATION OF STUDENTS
IN THE EDUCATIONAL PROCESS

*Djooshbekova Zinagul Rysbaevna –
Senior Lecturer, OshSU, Osh, Kyrgyz Republic
E-mail: dzinagul@mail.ru*

Abstract: This article discusses the purpose and issues of preparing future teachers for the education of multicultural tolerance among schoolchildren. The concepts of tolerance are presented, the

research of scientists, the concepts of tolerance are presented. The education of multicultural tolerance can be implemented through psychological and pedagogical, civil and educational disciplines, pedagogical practice, extracurricular, curatorial hour-long education provided for by the standard of higher education. In our study, a combination of pedagogical and psychological prerequisites, as well as pedagogical conditions that are used as a support in the formation of a multicultural personality in the process of educating students of multicultural tolerance in the educational process, is defined as pedagogical conditions.

Keywords: *civility, multiculturalism, tolerance, multicultural tolerance, education, upbringing, future teachers, pedagogical conditions, diverse culture, ethnicity.*

Өсүп келе жаткан муундарды толеранттуулукка тарбиялоо маселеси окутуу жана тарбиялоо процессиндеги негизги милдеттердин бири болуп эсептелинет. Толеранттуулукка тарбиялоо багытында изилдөөлөрдү кезиктиргенибиз менен бир жолго коюлбай келе жаткандыгын байкоого болот.

Билим берүү мекемелеринде окуучуларды көп маданияттуу толеранттуулукка тарбиялоо үчүн ЖОЖдогу болочок мугалимдерди даярдоо зарыл. Көп маданияттуу толеранттуулукка тарбиялоону жогорку билим берүү стандартында каралган психологиялык жана педагогикалык, жарандык билим берүүчү дисциплиналары, педагогикалык практика, сабактан тышкары, куратордук сааттардагы тарбиялоо иштери аркылуу иш жүзүнө ашырууга болот. Бүгүнкү күндө толеранттуулукту социалдык баалуулук катары жеткиликтүү окуп үйрөнгөн көптөгөн илимий эмгектер бар. Изилдөөлөрдө толеранттуулук коомдук түзүлүштүн биргеликте тынчтыкта жанаша жашоо мүмкүндүгүн билдирген, бири-биринен ар түрдүү белгилери боюнча айрымалаган субъекттердин, топтордун жашоого ыңгайлашуусу, биргелешип жашоосу экендигин белгилешет. Толеранттуулук субъекттин социалдык, адеп-ахлактык ишмердүүлүгүнүн негизи катары каралат, ал жашоодогу коомдун бардык өкүлдөрүнүн ортосундагы мамилени жөнгө салат. Натыйжада толеранттуулукту адамдагы баалуулук катары кароого болот. Н.А. Асташова: “Адамдагы баалуулуктар, социалдык баалуулуктар сыяктуу эле маанилүү таанылган билимдердин катарына кирүү менен идеалдар түрүндө жашайт”, - [4, 12] деп белгилейт.

Бардыгы болуп 2009-жылы Кыргыз Республикасынын калкын жана турак жай фондун каттоонун маалыматтары боюнча өлкөдө 100дөн ашык этностордун өкүлдөрү жашаган. УСКнын маалыматы боюнча, 2012-жылдын акырына карата ар кандай этностук жамааттардын өкүлдөрү калктын 27,8%ын же 1 миллион 545 миң адамды түзгөн. Кыргызстан көп этностуу мамлекет экендиги баарыбызга маалым.

Толеранттуулуктун эл аралык күнү 1996-жылы Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясы тарабынан бекитилген. Ошол күндөн баштап 16-ноябрь ар жылы толеранттуулукка арналган эл аралык күндү, толеранттуулук түшүнүгүнүн маанисин ар бир адамга жеткире ала турган окуу мекемелеринде жана коомчулукта түрдүү иш-чараларды өткөрүү менен белгилөөгө чечим чыгарылган.

Мына ушуга карабастан мамлекеттик саясатта этностук курамды эске алуу жетиштүү деңгээлде каралбай келүүдө, этностор аралык мамилелерди башкаруунун так системасы түзүлгөн эмес, жалпы жарандык бирдейликти калыптандыруу негизги орунда катары каралган эмес.

Толеранттуулук (лат. *tolerantia* - чыдоо) –

1) ар кандай субъекттердин, социалдык топтордун, саясий уюмдардын, мамлекеттердин ой-пикирине, көз караштарына, ишенимдерине, идеалдарына сабырдуулук, чыдамдуулук, кечиримдүүлүк менен мамиле жасоо.

Толеранттуулук өз ара урматташууну, өнөктөштүктү колдойт жана коомдогу саясий күчтөргө карата бийликтин өз расмий позициясын иштеп чыгуусун талап кылат. Толеранттуулук XX кылымдын 2-жарымында пайда болгон жаңы термин болуп саналат. Социалдык-психологиялык планда толеранттуулук социалдык объекттерге, коомдогу ар кандай көрүнүштөргө токтоолдук менен түшүнүп мамиле жасоону билдирет жана иш жүзүндө социалдык мамилелерге карата ишмердүүлүктүн деңгээлин мүнөздөөчү фактор болуп эсептелет. Ошол эле учурда өз ара ашыкча ыкташып кетүү (конформизм) толеранттуулук үчүн келишкис жат көрүнүш. Азыркы заманда толеранттуулук адамдын жүрүм-турумундагы токтоолуктун, сабырдуулуктун үлгүсү катары эсептелет.

Толеранттуулук – көз караштарга, адептерге, башка түрдөгү адаттарга *сабырдуулук* деген маанини түшүндүрөт. Толеранттуулук ар түрдүү элдердин, улуттардын жана диндердин өзгөчөлүктөрүнө карата зарыл болгон сапат болуп саналат. Бул өзүнө ишенгендиктин жана өз позициясынын ишенимдүүлүгүнө болгон аң-сезимдин белгиси, башка көз караштар менен салыштыруудан, руханий атаандаштыктан качпаган, баарына ачык идеологиялык агымдын белгиси [3, 634-642].

Толеранттуулуктун маңызы инсандык комплекстүү билим берүү жана тарбиясы катары философиялык, психологиялык, педагогикалык, социалдык, биологиялык жана медициналык көз караштарды талдоонун негизинде ачылат.

Таблица 1. Толеранттуулуктун түрдүү маданияттарда түшүндүрүлүшү

Толеранттуулук	
англис тилинде (<i>Оксфорд сөздүгүндө</i>)	адамды же кандайдыр бир нерсени каршылыксыз кабыл алууга даярдыгы жана жөндөмдүүлүгү;
француз тилинде	башка бирөөнүн эркиндигин, анын ой жүгүртүүсүн, жүрүм-турумун, саясий жана диний көз караштарын урматтоо;
кытай тилинде	сабырдуу, башкалар менен мамилелешүүдө берешен болуу;
араб тилинде	кечиримдүүлүк, жумшактык, боорукердик, ырайымдуулук, сабырдуулук менен башкаларга мамиле кылуу;
перс тилинде	сабырдуулукка, чыдамкайлыкка, жарашууга даяр болуу;
орус тилинде	2 мааниси бар: 1) сабырдуулук; 2) кечиримдүүлүк;

Толеранттуулук түшүнүгүнүн маңызын ачып көрсөтүүдө түрдүү маданияттарда (англис, француз, кытай, араб, перс жана орус тилдеринде) түрдүү түшүндүрүлгөн. Орус тилинде окшош маанидеги сабырдуулук жана кечиримдүүлүк эки сөз бар. Орус тилинде «*толеранттуулук*» түшүнүгү салыштырмалуу жакында эле пайда болгон: 1907-жылы Брокгауз менен Эфрондун энциклопедиялык сөздүгүндө «*толеранттуулук*» деген түшүнүк диний көз караштарда сабырдуулук деп түшүндүрүлгөн.

Д.Н. Ушаков тарабынан редакцияланган орус тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө «*толеранттуулук*» - француз тилинен алынып, сабырдуу деп которулат [6, 726].

Толеранттуулук жана сабырдуулук түшүнүгү көбүнчө синоним катары каралат. В.И. Дальдын сөздүгүндө «*сабырдуулук*» деген сөздү касиет же сапат, кандайдыр бир нерсеге же кимдир-бирөөгө кайрымдуулук, ырайым кылуу менен гана чыдай билүү жөндөмү деп чечмеленет [2, 755].

Ушул сыяктуу эле, бул түшүнүк көпчүлүк заманбап сөздүктөр тарабынан чечмеленет. Ошентип, чет элдик сөздөрдүн азыркы сөздүгүндө толеранттуулук “... кимдир-бирөөгө, кандайдыр бир нерсеге сабырдуу болуу” деп аныктама берилет [5, 610]. Чоң энциклопедиялык сөздүктө толеранттуулук «...башка адамдардын пикирине, ишенимине, жүрүм-турумуна сабырдуулук менен мамиле кылуу» деп чечмеленет [1].

Көп маданияттуу билим берүү жана көп маданияттуулукка тарбиялоодогу толеранттуулук маданиятына кайрылабыз. *Толеранттуулукту* сабырдуулук деп түшүнсөк болот, ошондой эле теги, маданияты, көз карашы жана адамдык башка сапаттары боюнча айырмаланган кишилерди түшүнүү, сыйлай билүү жөндөмү. Балдарды толеранттуулукка тарбиялоо менен биз өлкөбүздүн жана бүткүл дүйнөнүн алда канча бейпил жана үзүрлүү келечегин камсыз кылабыз.

2-сүрөт. Толеранттуулук түшүнүктөрү

Толеранттуулук бир нече түшүнүктөрдү өз ичине камтыйт. Толеранттуу адам кечиримдүү, боорукер, ырайымдуу, чыдамдуу, сабырдуу, кечиримдүү, адамды кемчиликтери менен кабыл ала билүүчү, кызматташкан инсан болуусу керек. Биз Кыргызстандын жараны болуп, ушул мамлекетибизде жашап жаткандан кийин, Кыргызстаныбызды сүйүшүбүз керек, аны көздүн карегиндей сактап, барктай билишибиз керек. Студенттерде толеранттуулук боюнча түшүнүктөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоону калыптандыра алганыбызда гана, келечектеги окуучуларга жугумдуу билим, татыктуу тарбия бере алышат деп эсептейбиз. Студенттер педагогикалык практика учурунда, келечекте окуучулар менен окутуу-тарбиялоо жумуштарын алып барууда. Толеранттуулук, көп маданияттуулукка тарбиялоо, элдик каада-салттар, үрп-адаттарды үйрөнүү ж.б. боюнча көптөгөн иш-чаралар, тренингдер, маданий-массалык иш-чаралар уюштурулуп жатат. Биз төмөндө толеранттуулук боюнча тарбиялык сааттын иштелмесин сунуштайбыз.

Сабактын темасы: Толеранттуулук – инсандын баалуулугу

Сабактын максаты	Сабактын күтүлүүчү натыйжасы
1. Окуучуларды «толеранттуулук» түшүнүгү менен тааныштыруу;	<i>Билет:</i> Окуучуларда «толеранттуулук» жөнүндө түшүнүктөр калыптанат;
2. Окуучулардын толеранттуулук түшүнүгү боюнча ой жүгүртүүсүнө өбөлгө түзүү;	<i>Жасай алат:</i> Окуучулар толеранттуулук түшүнүгү боюнча ой жүгүртө алат;
3. Окуучулардын толеранттуу көз караштарын калыптандыруу	<i>Көндүмүнө ээ:</i> Окуучулар башка улуттардын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле жасоого жөндөмдүү.

Сабактын өтүүнүн формасы: Сынчыл ойлөмдун технологиялары, интерактивдүү усулдарды колдонуу менен өтүлүүчү сабак.

Сабактын жабдылышы: Доска, бор, түстүү карандаш, маркерлер, сүрөттөр, видео, ватман, ручка, дептер ж.б.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим окуучуларды сабактын темасы, милдеттери, максаты менен тааныштырып, аларды үч топко бөлөт.

Толеранттуулуктун мааниси:

- Кызматташуу, өнөктөштүк сезими;
- Башка бирөөлөрдүн оюн сыйлоо;
- Адамдык кадыр-баркты сыйлоо;

- Башкалардын укугун сыйлоо;
- Башка бирөөнү кандай болсо ошондой кабыл алуу;
- Өзүңдү башка бирөөлөрдүн ордуна коюу жөндөмдүүлүгү;
- Башкача болуу укугун сыйлоо;
- Көп түрдүүлүктү таануу;
- Башкалардын тең укуктуулугун таануу;
- Башкалардын оюна, жүрүм-турумуна, диний ишенимине сабырдуу болуу;
- Күч колдонуудан, жабыр келтирүүдөн, басмырлоодон баш тартуу.

Сабактын планы:

№	Көнүгүү	Убакыт
1.	Активдештирүүчү көнүгүү: «Биздин кайсы жактарыбыз окшош».	10 мин.
2.	Киришүү бөлүгү	5 мин.
3.	Негизги бөлүк: - Толеранттуулук деген эмне? - Толеранттуулуктун түрлөрү; - Толеранттуу жана толеранттуу эмес жүрүм-турум; - «Биздин чөйрөдөгү толеранттуулук жана толеранттуу эместик» көнүгүүсү.	25 мин.
4.	Жыйынтыктоо бөлүгү. Коштошуу адеби	5 мин.
Жалпы:		45 мин.

Изилдөөнүн предмети – кыргыз-өзбек каада-салттары аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары болгондуктан, педагогикалык шарт түшүнүгүн ачыктап алганыбыз оң. Педагогикалык система белгилүү бир шарттарды эске алганда гана өнүгүп, өз ишмердүүлүгүн жасай алат.

Шарт түшүнүгүнүн белгилерин жана негизги өзгөчөлүктөрүн түрдүү аспектилерде анализдеп көрөбүз. Изилдөөлөрдүн анализи көрсөткөндөй шарт түшүнүгү төмөнкүдөй аныкталат:

- кандайдыр бир нерсе көз каранды болгон кырдаал;
- ишмердүүлүктө же иш-аракетте кабыл алынган эреже;
- белгилүү бир маселе чечүүчү жагдай болуп эсептелет.

Ал эми педагогикалык шарттар түшүнүгүн окумуштуулар материалдык мейкиндикте натыйжалуу билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланууга өбөлгө болгон каражаттардын жыйындысы катары карайт.

Педагогикалык шарт түшүнүгүнүн негизги өзгөчөлүгү – ал билим берүү, окутуу тарбиялоо процессин түзгөн максатты, мазмунду жана усулдарды, каражаттарды, формаларды өз ичине камтыйт.

Көптөгөн илимий-педагогикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыгын жалпылаштыруу менен педагогика илиминин теориясында да, практикасында да педагогикалык шарттардын түрдүү типтери бар. Алар:

1. Педагогикалык уюштуруучу шарттар;
2. Педагогикалык-психологиялык шарттар;
3. Дидактикалык шарттар.

Жогорудагы көрсөтүлгөн педагогикалык шарттардын типтери педагогикалык шарттар түшүнүгүн кеңейтет жана толуктайт. Ошондой эле педагогикалык процессти ыңгайлуу жана натыйжалуу уюштурууга мүмкүндүк берет. Педагогикалык моделдин негизги компоненттеринин бири педагогикалык шарттар. Биздин изилдөөдө педагогикалык шарттар катары окуу-тарбия процессинде студенттерди көп маданияттуу толеранттуулукка тарбиялоо процессинде көп маданияттуу инсанды калыптандырууда таяныч катары колдонулуучу педагогикалык жана психологиялык өбөлгөлөрдүн бирикмесин түшүнөбүз. Бул изилдөө ишинин максатына жетүү үчүн толеранттуу маданияттуулукка тарбиялоонун төмөндөгүдөй бир канча педагогикалык шарттарын аныктадык:

- Окуу-тарбия процессинде студенттерди көп маданияттуу толеранттуулукка тарбиялоодо көп маданияттуулукка тарбиялоонун мазмунун кошумча маданий маалыматтар менен байытуу,

окутуу максатынын жана милдеттердин коюлушу; Бул педагогикалык шарт окуу процессинин айлана-чөйрө менен өз ара гармонияда болгонунун негизинде ишке ашат, б.а. коомдук жашоонун маданий, географиялык, тарыхый ж.б. жактары окуу процессинде да чагылдырылышы керек;

- Окуу-тарбия процессинде студенттерди көп маданияттуу толеранттуулукка тарбиялоодо билимдин мазмунун өркүндөтүү жана окутуу усулдарын оптимизациялоо; Бул педагогикалык шарт окуу материалдарын студенттердин жашына, китептердин мазмунуна, китептеги тексттердин чыныгы аутенттүү болушуна карай тандоо аркылуу ишке ашат.

- Окутуу процессинде улуттук каада-салттар жана үрп-адаттар аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоо маданиятын үйрөтүүнүн заманбап формаларын колдонуунун негизинде уюштуруу. Көп маданияттуу билим берүүнүн моделинин натыйжалуулугунун дагы бир көрсөткүчү – аналитикалык баалоо компоненти. Ал студенттерге көп маданияттуу билим берүүнүн натыйжалуулугун көрсөткөн критерийлер (студенттин көп маданияттуулук, толеранттуулук, маданият жөнүндө билимге ээ болуусу, каада-салттарды жана үрп-адаттарды билүүгө умтулуусу) жана ар кандай деңгээлдер (төмөнкү, орто, жогорку) аркылуу ишке ашат.

Окуу-тарбия процессинде студенттерди көп маданияттуу толеранттуулукка тарбиялоонун максатында иштелип чыккан педагогикалык шарттарга таянуу – бул төмөнкү натыйжаларга алып келди:

- студенттердин башка элдердин маданияты, каада-салттары жана үрп-адаттары жөнүндө билимдерге ээ болуусу;

- студенттердин башка улуттардын тилин үйрөнүүгө умтулуусу;

- студенттердин башка улуттун өкүлдөрү менен мамилелеринин чыңдалуусу, бири-бирин жакындан билүүсү жана достошуусу;

- студенттин башка улуттун, маданиятын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле кылуусу.

Жыйынтыктап айтканда, биздин жашоо-турмушубузда толеранттуулуктун орду чоң, ар бир жаран толеранттуу маданияттуу болушу абзел. Кыргыз-өзбек каада-салттарынын негизинде болочок мугалимдерди көп маданияттуулукка тарбиялоодо толеранттуу маданияттуулукка ээ болгон мугалимдерди тарбиялоо ар бир педагогдун милдети. Ар бир жаран өз элинин маданиятын толук билгенде гана башка элдин маданиятын кабыл алат, аны өздөштүрөт жана сиңирет. Ошондуктан толеранттуулукка тарбиялоо процесси педагогикалык таасирлерге негизденген эле иш-чара болбостон, баалуулуктар системасында толеранттуулукту калыптандырууга алып келүүчү тарбиялануучу субъекттердин мамилесинин жана биргелешип уюштурулган ишмердүүлүгүнүн процесси катары каралат. Ал адамдар менен алардын улутуна, диний, социалдык тиешелүүлүгүнө, көз карашындагы өзгөчөлүгүнө, дүйнө таанымына, ой-жүгүртүүсүнө, жүрүм-турумуна карабастан, конструктивдүү аракеттешүүнү чагылдырат. Толеранттуулук коомдун жана инсандардын маанилүү баалуулугу катары да каралат.

Адабияттар:

1. Большой энциклопедический словарь: в 2 т. [Текст] / гл. ред. А.М. Прохоров. М., 1991. – Т. 2.
2. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Репринтно-воспроизведение издания 1903-1909 гг. [Текст] / под ред. профессора И.А.

Бодуэна де Куртенэ. М., 1994. – 755 с.

3. Джоошбекова, З.Р. Влияние поликультурного образования и воспитания в формировании психологических особенностей детей в соответствии с их возрастом [Текст] / З. Р. Джоошбекова, К. А. Эргешева. – Ош: Вестник Ош ГУ, 2021 – №4 (Т.2) – 634-642 сс.

4. Нусупова, Р.С. Жогорку окуу жайларында болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоону ишке ашыруунун педагогикалык негиздери [Текст]: Пед. илимд. канд. диссертация – Бишкек: 2020. – 12-б.

5. Современный словарь иностранных слов [Текст] М.: СПб., 1994. – 610 с.

6. Толковый словарь русского языка: в 4 т. В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, Б.А. Ларин и др. [Текст] под ред. Д.Н. Ушакова. М., 1994. – 726 с.